

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

НЕТАВРОВАНА Уляна Михайлівна

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ
У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ПИСЬМЕННИКА В СТАРШИХ КЛАСАХ

ІЗ.00.02 – Методика викладання /української літератури/

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ - 1994

Дисертація в рукописом

Робота виконана в Українському державному педагогічному
університеті ім.М.П.Драгоманова

- Науковий керівник - доктор педагогічних наук, професор
ПАСІЧНИК Євген Андрійович
- Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
ДЕМ"ЯНІВСЬКА Людмила Семенівна
- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
ШЕВЧЕНКО Зоя Олександрівна
- Провідна установа - Ніжинський державний педагогічний
інститут ім.М.В.Гоголя

Захист дисертації відбудеться "18" січня 1995 р.
о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 01.32.01
в Інституті педагогіки АПН України /252001, м.Київ, вул.Трьохсвя-
тительська, 8, зал засідань/.

Із дисертацією можна ознайомитися в науковій частині інститу-
ту.

Автореферат розіслано "15" січня 1994 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н.В.БОНДАРЕНКО

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00777245 (W)

ЛНБ ім. В. Стеф.
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Процес духовного оновлення життя народу створює сприятливі умови для докорінної перебудови викладання літератури в школі. Школа в Україні, як і все наше суспільство, переживає складні часи. В її життєдіяльності мають місце, з одного боку, активні пошуки нових підходів до вивчення всіх предметів шкільного циклу, з другого боку, - відродження національних традицій.

Суспільство покладає великі надії на вчителя-словесника, від якого значною мірою залежить виховання національної свідомості у школярів. Без виховання національної самосвідомості процес побудови міцних підвалин української держави неможливий. Людина, байдуже до національних надбань свого народу, у якій немає національних орієнтирів, поступово втрачає свій зв'язок з Батьківщиною. Зміст освіти, форми і методи навчання та виховання в школі мають будуватися на засадах гуманізму, з урахуванням багатомікової історії народу, на основі його національно-культурних особливостей і традицій, збагачених ідеалами та нормами загальнолюдських цінностей, інтернаціональними здобутками.

Школа в Україні поступово повертається до своїх національних витоків. Класовий підхід до суспільних явищ і явищ культури, який раніше був визначальним при їх оцінці, поступається пріоритету національних та загальнолюдських цінностей.

Національну самосвідомість, носієм якої є нація, слід розуміти як усвідомлення народом своєї власної гідності, національних цінностей, традицій, культури, невід'ємного права бути суб'єктом історії власного розвитку. Це також усвідомлення свого місця у системі економічного, політичного і духовного життя народів світу, міжнародних відносин. Це й усвідомлення того, які потенції

можливості розвитку нації у майбутньому. Національна самосвідомість на рівні особи передбачає усвідомлення того ж змісту, що і самосвідомість на рівні нації, тих же цінностей, ідеалів, але при цьому уже мають місце інші виміри. Адже в кожній людині ця свідомість знаходить своє індивідуальне вираження, бо в кожній особистості свій аксіологічний потенціал, своє бачення життєвих процесів, свої ціннісні орієнтації, на формування яких мають також вплив регіональні особливості, що й визначають різний ступінь ідентифікації з нацією. А тому самосвідомість особи і народу - неадекватні поняття. Найчастіше національна самосвідомість на рівні особи відображає національну свідомість нації неповно, а то й видозмінено, не зовсім правильно.

Все це дає підставу зробити такі висновки: неадекватність понять "самосвідомість окремої особи" і "самосвідомість народу" в цілому зобов'язує вчителя-словесника цілеспрямовано формувати свідомість учнів.

У вихованні національної самосвідомості особлива роль належить літературі. Формування національної самосвідомості засобами літератури - це процес виховання в учнів національних цінностей, ідеалів, такого типу особистості, яка постійно почуває себе частиною нації, виявляє свою причетність до її історії, традицій, культури, духовного життя у широкому значенні цього слова.

Піднесення рівня національної самосвідомості засобами літератури вимагає багатоаспектного впливу на учнів. Необхідно переглянути зміст навчання в сучасній школі, внести докорінні зміни в систему методів викладання літератури з урахуванням тих завдань, які ставляться потребами життя, демократизації суспільства, будівництва нової української держави.

Потрібні нові акценти у процесі знайомства учнів з біографіями письменників. На жаль, на уроках літератури вчителі-словесники ще

мало зосереджують увагу учнів на вивченні тих матеріалів про життя письменників, їх діяльність, які містять у собі великі виховні можливості.

Біографії письменників - це перш за все цінний і ефективний засіб морального і патріотичного виховання школярів.

Пізнати життя митця означає проинятися настроями епохи, в яку він жив і творив, зрозуміти політичні ідеали того часу, боротьбу ідей, психологію поколінь.

Проблема формування національної самосвідомості засобами біографії письменника в умовах тоталітаризму не могла бути об'єктом дослідження. Національне трактувалося як ідентичне соціалістичному, радянському, партійно-класовому, інтернаціональному.

Ідеологи старої системи утверджували модель так званої інтернаціональної школи. Така школа не тільки не виховувала в учнів національну самосвідомість, не формувала національний характер, а навпаки, нерідко руйнувала і те, що утверджувалося у них під впливом різних факторів - сімейного виховання, соціального мікросередовища тощо. У шкільних підручниках з літератури життя і діяльність багатьох письменників оцінювались однозначно, фальсифікувались їх погляди, а заодно і твори цих митців. На державному рівні проводилася політика, спрямована на "еліття" мов, культур народів, народних традицій. За цих умов не могло бути реалізоване національне виховання учнів засобами літератури.

Об'єкт дослідження становить процес вивчення української літератури в школах України.

Предмет дослідження - науково-методичні закономірності, шляхи формування національної самосвідомості учнів IX-XI класів під час вивчення біографії письменників.

Мета дослідження - розробити науково обгрунтовану теоретичну концепцію і методичну систему вивчення учнями життя і діяльності

українських письменників, що утверджували національну самосвідомість українського народу.

Згідно з висунутов гіпотезою формування національної самосвідомості в процесі ознайомлення учнів з біографіями письменників здійснюється успішно, якщо:

1/ моделюються такі навчальні ситуації, які сприяють активізації ціннісних орієнтацій школярів;

2/ широко залучається матеріал не лише об'єктивно, але й суб'єктивно значущий для учнів;

3/ практикуються різні форми презентації знань;

4/ створюються умови для широкого залучення учнів у навчальний процес, коли учні можуть виявити себе і свої можливості як суб'єкти дії;

5/ забезпечується високий емоційний фон уроків літератури.

Відповідно до мети і гіпотези дослідження були поставлені такі завдання:

1/ показати педагогічні можливості формування в учнів національної самосвідомості у процесі вивчення ними біографії письменників;

2/ узагальнити досвід роботи учителів-словесників по формуванню в старшокласників національної самосвідомості засобами літератури;

3/ визначити оптимальні умови, які забезпечують високу педагогічну результативність роботи;

4/ теоретично обґрунтувати принципи і прийоми ознайомлення учнів з життєвим і творчим шляхом митців і на цій основі розробити методичні рекомендації щодо поліпшення викладання літератури в школі;

5/ з урахуванням цього розробити систему уроків по вивченню біографій письменників у IX-XI класах, експериментально перевірити її.

Теоретичною основою дослідження є праці вітчизняних та зарубіжних учених з проблеми нерозривної єдності людини й історії, формування світогляду, морального розвитку особистості та її національної самосвідомості.

Для реалізації поставлених завдань використовувались такі методи дослідження: а/ теоретичні - вивчення і аналіз літератури, що стосується обраної дисертантом теми; теоретичне осмислення передового досвіду роботи учителів-словесників; аналіз навчальних програм, шкільних підручників з літератури; б/ емпіричні - констатувачий зріз, бесіда з учителями-словесниками і учнями, опитування, спостереження за педагогічним процесом, аналіз уроків учителів-словесників, аналіз творчих робіт учнів, формувачий експеримент.

Дослідження проводилося впродовж трьох взаємоз'язаних етапів.

Перший етап /1989-1992/ - теоретичне обґрунтування теми, визначення проблеми, аналіз праць філософів, психологів, педагогів; вивчення передового педагогічного досвіду, стану викладання і якості знань, умінь і навичок з української літератури учнів середніх шкіл Київської області. Одночасно розроблялася методика формування національної самосвідомості учнів у процесі вивчення біографії письменника.

Другий етап /1992-1993/ - проведення експериментальної роботи в школах міста Переяслава-Хмельницького /№ 3,6/, Києва /№ 191, 155, 115/, а також у Дем'янецькій, Цибулівській, Єрківцевській середніх школах Переяслав-Хмельницького району, Димерській і Бобрицькій середніх школах Броварського району Київської області.

Третій етап /1993-1994/ - уточнення одержаних результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в іноваційному підході до вивчення біографій письменників у школі, у визначенні факторів педагогічного впливу на особистість, які змінюють її аксіологічний потенціал.

Теоретичне значення роботи полягає в науковому осмисленні механізмів формування самосвідомості учнів засобами літератури.

Практичне значення дослідження визначається його спрямованістю на підвищення ефективності навчального процесу і вдосконалення літературної освіти в школах України. Запропонована система уроків вивчення біографій письменників у старших класах сприятиме громадянському становленню школярів, формуванню їх світогляду. Дослідження відкриває нові можливості удосконалення шкільних програм, підручників з літератури.

Вірогідність результатів дослідження забезпечується теоретичною обґрунтованістю вихідних позицій; застосуванням комплексу взаємодоповнюючих методів науково-педагогічного дослідження, адекватних його меті і завданням; кількісним і якісним аналізом фактів, матеріалів і результатів дослідно-експериментальної роботи.

Апробація і впровадження результатів дослідження здійснювалися у процесі педагогічної діяльності автора - учителя Дем"янівської середньої школи Переяслав-Хмельницького району Київської області. Основні положення дисертації і результати дослідження доповідалися на інститутських /Переяслав-Хмельницький, 1992-1998 рр./, республіканських наукових конференціях, засіданнях наукової лабораторії вивчення української і російської літератур НДІ педагогіки Академії педагогічних наук України, використовувалися в лекціях для учителів-новаторів та для студентів Українського державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова, на курсах перепідготовки вчителів Київської області.

На захист вносяться:

1. Загальна науково-педагогічна і науково-методична концепція формування в учнів національної самосвідомості у процесі вивчення біографії письменника у старших класах та шляхи її реалізації.

2. Експериментальна система уроків.

У 1921 р. з'являється книга проф. О.Дорошкевича "Українська література в школі /спроба методики/". У цій книзі одне з важливих завдань шкільного вивчення літератури автор вбачає в національному вихованні молоді, у формуванні національних ідеалів. Але сама ідея національного виховання у О.Дорошкевича не знайшла чіткого вираження. 20-і роки в методиці літератури були роками шукань. Не випадково в існуючих посібниках для вчителів-словесників можна знайти багато тверджень, що відзначаються різкою полярністю.

Програма з літератури 1927-1931 рр. поповнилася кращими зразками української і світової літератури, але у ній зовсім не зверталася увага на формування національної самосвідомості як при вивченні художніх творів, так і при ознайомленні учнів з біографіями письменників. У програмі основний акцент робився на тому, що художня література відображає соціальні відносини, класову боротьбу. Все це в першу чергу повинне бути об'єктом вивчення учнів.

Не знайшла свого практичного втілення ідея формування національної свідомості і в перших стабільних підручниках з літератури 30-х рр., і в методичних посібниках. Не ставилися вони ні в посібнику В.В.Голубкова "Методика преподавания литературы", ні у фундаментальній книзі М.О.Рибникової "Очерки по методике литературного чтения", ні в перших спробах українських методик, авторами яких були П.К.Волинський і А.П.Снежкова, Т.Ф.Бугайко і Ф.Ф.Бугайко.

У 30-х рр. термін "національна самосвідомість" поступово зникає з наукового обігу. Цьому, без сумніву, сприяли і політичні репресії в Україні, масові переслідування української інтелігенції. Багато письменників, громадських діячів було закатовано у сталінських таборах. Національне часто ототожнювалося з націоналізмом, протиставлялося класовому, радянському, інтернаціональному. Зрозуміло, що за таких умов проблема формування національної самосвідомості не могла бути об'єктом спеціального наукового вивчення. Цим

і пояснюється, що зміст поняття "національна самосвідомість" не розкривався в жодному з глумачних філософських словників, які виходили з друку впродовж багатьох десятиліть.

У 1967-1970 рр. на сторінках журналу "Вопросы истории" широко обговорювалося питання, що таке нація, в результаті чого були порушені і окремі аспекти поняття національна самосвідомість. Проте в тодішніх умовах при відсутності плюралізму думок, беззастережного прийняття догм марксизму-ленінізму питання, пов'язані з формуванням національної самосвідомості, не могли бути правильно витлумачені.

Минулі десятиліття були роками глибоких деформацій у сфері міжнародних стосунків, які і привели до деформації свідомості у людей. Особливо витравлювалося все національне у 70-х рр. У той час замовчувалися, а то й грубо фальсифікувалися цілі десятиліття української історії. Критерієм оцінки діяльності письменника проголошувалось відповідність його творчості інтересам визвольної боротьби трудящих.

На початку 90-х рр. проблема формування національної самосвідомості набуває нової притягальної сили, бо саме в цей період відбуваються активні процеси переоцінки у людей багатьох світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій.

Для вивчення стану формування в учнів національної самосвідомості засобами біографії письменників у восьми міських і шести сільських середніх загальноосвітніх шкіл був проведений констатуючий експеримент. Його мета:

- виявити позитивні сторони, недоліки і труднощі у формуванні національної самосвідомості;
- на основі наукових критеріїв визначити ступінь її сформованості.

Для проведення експериментальної роботи були обрані школи, де працюють учителі різної кваліфікації, що дало можливість зробити

правильні висновки і узагальнення. Експериментом охоплювалися учні міських, сільських шкіл. Анкетування, яке проводилося серед учнів та вчителів, доповнювалося іншими методами дослідження. Широко використовувався метод спостережень за педагогічним процесом, бесіди з учнями і вчителями.

Аналіз емпіричного матеріалу показав, що більшість учителів-словесників виявляють інтерес до поставлених у дисертації проблем, бачать широкі можливості їх практичної реалізації в школі. Проте не значна частина вчителів зустрічається з великими труднощами, не вміють у процесі вивчення біографії письменника надати роботі цілеспрямованого і системного характеру. Вони недостатньо обізнані з тим, які компоненти структури національної самосвідомості є найважливішими, від чого залежить процес ідентифікації школяра з національною спільнотою. Вивчення біографій письменників проводиться в школі переважно методом лекції. При цьому мало уваги приділяється бесіди, самостійній роботі, диспутам, урокам-семінарам.

З метою виявлення стану формування національної самосвідомості було проаналізовано 621 анкету учнів, 438 письмових робіт.

Серед учнів, що брали участь в експерименті, в сільських школах українці становили 95%, росіяни - 3%, інші національності - 2%; у міських школах українці - 69%, росіяни - 25%, інші національності - 6%. Учнім було запропоновано відповісти на такі запитання:

Який зміст ви вкладаєте в поняття український національний характер? У творчості кого з українських письменників він особливо виявився? Обґрунтуйте свою думку.

На уроках літератури ви познайомилися з біографіями багатьох митців. Які факти вам особливо запам'яталися, викликали роздуми про життя, схвилювали вас? Що таке загальнолюдські цінності? Як ви розумієте поняття "національні цінності"?

Учнім були запропоновані теми письмових творів: "Письменник,

перед яким я схилию своє чоло", "Він був сином свого народу", "Що я найбільше ціную в людях" та інші. Таким чином, теми формулювалися так, щоб на основі змісту письмового твору і засобів його вираження виявити ступінь ідентифікації учня з національною спільнотою.

Визначаючи ступінь ідентифікації учнів з українською нацією, дослідник виходив з того, що національна самосвідомість – особливий феномен, який слід розглядати не лише з погляду ідеологічного, а й психологічного, оскільки вона функціонує і на рівні індивідуальної свідомості.

Експеримент показав, що лише в незначній частині учнів сформовані поняття про ментальність українського народу. Тому лише 12% учнів відзначають такий фактор як психологічні особливості українського національного характеру.

Серед письменників, які, на думку учнів, яскраво уособлюють риси національного характеру, на першому плані письменники-класики, на другому – письменники новітньої доби, які зазнали жорстоких утисків і репресій. /Див. таблицю № I/.

Письменники	Рангове місце	Число наданих переваг
1. Т.Шевченко	1	204
2. Г.Сковорода	2	181
3. І.Франко	3	154
4. Леся Українка	4	146
5. В.Стус	5	138
6. В.Симоненко	6	121
7. О.Гончар	7	108
8. Остап Вишня	8	101

При всій глибині аналізу результатів наукового дослідження, зроблених на основі анкетування, одержані дані не завжди відображають реальну картину ідентифікації окремого індивіда /групи/ з національною спільнотою український народ за таких причин. У відпові-

дах учнів на анкету частіше, ніж у письмових творах спостерігається певна роздвоєність свідомості індивіда. Це пояснюється тим, що відповіді на запитання анкети вимагають надмірної безпосередності суджень. А тому в анкетах учні не завжди виражають те, що думають насправді. Свої відповіді вони, як правило, будують на основі загальноприйнятих норм моралі, загальновизнаних ціннісних орієнтацій, художніх смаків тощо.

У письмових творах позиція учня виявляється не стільки безпосередньо, як опосередковано. Вона визначається не лише на основі аргументації суджень, але й вибору теми, добору ілюстративного матеріалу тощо. Враховуючи все це, дисертант вдавався і до аналізу письмових творів старшокласників.

Констатуючий експеримент дав підставу стверджувати, що залежно від ступеня ідентифікації з українським народом учнів можна поділити на чотири групи:

I група - учні з високим ступенем ідентифікації;

II група - учні з середнім ступенем ідентифікації;

III група - учні з низьким ступенем ідентифікації;

IV група - учні, у яких зовсім відсутня ідентифікація з українським народом.

Перша група учнів виявляє не лише глибоке розуміння сукупності своїх національних зв'язків, але й безпосередньо виражає своє ставлення до них. Таким чином, у цій групі яскраво виражені всі три компоненти самосвідомості: пізнавальний /самопізнання народу/, емоційно-ціннісний /ставлення до національної спільноти/ і регулятивний /саморегуляція поведінки особистості на основі знань і ціннісного ставлення/.

У письмових творах другої групи, як і першої, наявні також усі три компоненти /пізнавальний, емоційно-ціннісний і регулятивний/, але вони здебільшого виявляються не досить яскраво. В учнівських

роботах переважно констатуються факти, не завжди дається їм особистісна оцінка. Як правило, старшокласники називають лише окремі найголовніші ознаки ідентифікації з народом, а не всю сукупність таких ознак.

У письмових творах третьої групи учнів відчувається певний розрив у системі компонентів: пізнавальний - емоційно-ціннісний - регулятивний.

У роботах четвертої групи учнів спостерігається повна відсутність ідентифікації з національною спільнотою - український народ. Учні виявляють своє негативне ставлення до національного, протиставляють йому інтернаціональне, глибоко не розуміють суті самого інтернаціонального.

На основі експериментальних даних виявлено, що високий рівень ідентифікації з національною спільнотою /український народ/ характерний лише для 16% учнів /див. таблицю/:

Рівні ідентифікації	Кількість учнів цього рівня	У % відношенні до 1076 учнів, які писали твори
I рівень	176	16%
II рівень	230	21%
III рівень	603	55%
IV рівень	88	8%

Таким чином, одержані на основі констатуючого експерименту дані свідчать про те, що старшокласники як сільських, так і міських шкіл виявляють значний інтерес до проблем як загальнолюдського, так і національного характеру. Поряд із досягненнями у вирішенні проблем національного виховання в школі мають місце і типові недоліки, і значні труднощі в роботі вчителів, і насамперед тому, що виникає суперечність між усвідомленням ними важливості цієї роботи і недостатнім науково-методичним забезпеченням її ефективності.

Щоб формувати в учнів національну самосвідомість у процесі ви-

вчення біографій письменників, необхідно знати ті наукові закономірності, що забезпечують високу педагогічну результативність цього процесу, структуру національної самосвідомості, найважливіші її компоненти. Національна самосвідомість як необхідний компонент буття нації завжди була, є і буде, поки існує нація.

У наявній науковій літературі в поняття національна самосвідомість часто вкладається різний зміст. Такий різнобій пояснюється і складністю самої проблеми, а також різними світоглядними позиціями авторів.

Національна самосвідомість передбачає сукупність уявлень про те, що є спільного в людей певної національності і чим відрізняється ця національна спільнота від інших подібних спільнот. Таким чином, інтеграція ознак включає і їх диференціацію.

Інтенсивне формування національної самосвідомості має місце ще в середньому шкільному віці, коли учні активно проходять процеси соціалізації, тобто в період їх суспільного становлення на основі засвоєння ними елементів соціальних цінностей. Уже в цей час при певних сприятливих умовах у дітей визріває інтерес до культури та історії свого народу; вони усвідомлюють свій кровний зв'язок з тією чи іншою етнічною спільнотою.

Щоправда, у середньому шкільному віці у дітей ще недостатньо розвинені механізми їх ціннісних орієнтацій, що нерідко приводить до конформізму в оцінці суспільних процесів і явищ. А тому факти з життя і діяльності письменника не завжди одержують потрібну інтерпретацію.

У період юності складається своя стійка система ціннісних орієнтацій, формуються ідеали, що виступають своєрідними еталонами в регулюванні поведінки. З позицій цих ціннісних орієнтацій та ідеалів сприймаються старшокласниками і факти особистого життя митця, національні явища та орієнтири. А тому дуже важливо дібрати та-

кий матеріал, який би викликав у дітей інтерес, був би для них значущий не лише об'єктивно, але й суб'єктивно.

Поняття виростають завжди на базі знань, на базі знань виростає і національна свідомість. Ядром структури національної самосвідомості є, з одного боку, знання про народ як певну спільність політичну, економічну, психологічну, духовну /його традицій, звичаїв, обрядів, історії, національного духу у широкому розумінні слова тощо/, з другого боку, - знання про його окремих представників, які втілювали в собі найтиповіші національні риси характеру, виражали і обстоювали інтереси нації, на базі чого формуються уявлення про типові риси члена національної спільноти. Але одних знань ще замало, щоб людина почувала себе причетною до певного етносу. Потрібен ще й певний ступінь ідентифікації з ним.

Формування національної самосвідомості засобами біографій письменників повинно спиратися на конкретну основу. Саме на цій основі формується образ національної спільноти, його типових рис /національний стереотип/, нарешті, самообраз індивіда як члена національної спільноти /національний самообраз/, через який і виявляється ступінь ідентифікації з нацією.

У процесі вивчення біографії письменників важливо забезпечити перш за все добір яскравих і конкретних фактів. Це та основа, на яку будуть спиратися теоретичні поняття. Від неї залежить і ціннісне ставлення учнів до тієї інформації, яка засвоюється ними.

Отже, одне з найголовніших завдань уроку вивчення біографії письменника - показати ту народну основу, на базі якої формувався письменник як митець, громадянин. Саме під впливом народної основи формувалися національні письменники. Про це вони і самі писали у своїх листах, спогадах, художніх творах.

Справді національними є ті письменники, чиї помисли, душа, творчість, усе життя зв'язані воедино, кровно злиті з рідним наро-

дом, із землею батьків. Все, що складає силу і чарівність народно-го життя: багатоділова праця, постійний рух уперед, неповторна в своїй красі мова, улюблена з перших днів дитинства природа, - з усього цього складається буття справжнього митця, все це знаходить вияв у його творчості.

Під час вивчення біографії письменників необхідно, перш за все, показати, які теми, проблеми найбільше цікавили митців. Художня творчість - то важливий документ духовного життя не лише самого митця, але й усієї нації.

Формування національної самосвідомості передбачає синтез системи знань, а також певних образних уявлень, які виростають на їх ґрунті. Як засвідчують експериментальні дослідження психологів, поняття завжди спираються на цілісні узагальнені образи: процес мислення завжди включає чуттєві елементи, які виявляються при цьому у вигляді різних образів, уявлень.

Кожен талановитий письменник глибоко своєрідний і самотній, а тому до кожного письменника у процесі вивчення його біографії повинен бути знайдений свій особливий підхід.

При ознайомленні учнів з біографією митця важливо показати літературно-громадську діяльність, оскільки письменник - яскравий представник епохи, виразник суспільно-політичних ідеалів.

Національні ідеї, характер, ціннісні орієнтації, світоглядні позиції є наслідком тривалих роздумів, шукань істини. Вони народжуються не зразу. Потрібно все це осмислити не лише як кінцевий результат, але і сам процес їх визрівання. У досвідчених учителів уроки вивчення біографій письменників є уроками роздумів. Саме такі уроки забезпечують не лише засвоєння потрібного матеріалу, але й вироблення певного ставлення до набутої інформації.

Відбираючи матеріал про життя письменника, варто його групувати навколо таких проблем: "Письменник як митець", "Письменник як

громадянин", "Письменник як творець української культури", і, на-
решті, "Письменник і народи світу". Справжній митець не замикаєть-
ся у рамках історії, культури, життя свого народу. Необхідно перш
за все показати те суспільне середовище, в якому зростав майбутній
письменник, ті фактори, що визначали його світогляд, моральну по-
зицію. Нерідко враження від перебування у тій чи іншій місцевості
бувають настільки глибокими, що залишаються в його душі на все жит-
тя і довго живлять його творчість.

Українські письменники постійно виявляли живий інтерес до іс-
торичного минулого народу. А тому історія України, її національні
герої в художній літературі постають в усій своїй красі і величі,
і увагою до історичного минулого повинні бути пройняті уроки літе-
ратури: народ, який не знає або загубив знання свого минулого з
його духовними скарбами, - вмирає і зникає з землі.

На уроках вивчення біографії письменників учні повинні знайо-
митися з тим, що з історичного минулого приваблювало письменника,
як він змалював все це у своїх творах, яку мету ставив перед собою,
звертаючись до фактів національної історії.

Інтерес до історичного минулого народу у визначних письменни-
ків нерозривно переплітається з інтересом до вічних загальнолюдських
ідеалів - добра, справедливості, людяності, краси.

Українські письменники виявляли особливу увагу до народної
творчості. Немає більш цікавого і більш надійного способу пізнання
моральних і інтелектуальних можливостей нації, як через фольклор.
Вивчення фольклору допомагало письменникам пізнати рідний край. На-
родна творчість була джерелом знань про народ, його прагнення і
сподівання. Не випадково стільки сил збиранню і систематизації
фольклору віддавали І.Франко, Леся Українка, М.Коцюбинський, П.Гра-
бовський, М.Рильський, А.Малишко та інші митці.

Важливу роль у формуванні національної самосвідомості засоба-

ЛІВ М. В. Стефаніка
АН України

ми біографії письменників слід відвести епістолярній і мемуарній літературі. Епістолярна спадщина митців ще недостатня використовується вчителями. Листи письменників – надзвичайно цінний матеріал. Це інформація з першоджерел, що може мати для учня не лише об'єктивну, але й суб'єктивну значущість.

Українські письменники завжди виявляли глибокий інтерес до проблеми функціонування рідного слова. Цей інтерес зумовлений насамперед тим, що мова є дуже важливою сферою, від якої залежить функціонування національної самосвідомості. У мові кожного народу розкривається краса і багатство його духовного світу, життя нації з її споконвічною історією, культурою, традиціями.

Цінним джерелом, яке допомагає відтворити образ письменника, є мемуарна література. Спогади сучасників про письменника, як і його листи, дадуть змогу не лише уявити його образ, а й дізнатися про соціально-побутове життя суспільства в певну історичну епоху, взаємовідносини між письменниками, розкрити ряд таких деталей з їхнього життя, ознайомлення з якими допомагає глибше проникнути в зміст творчості. Спогади змальовують письменника в час напруженої праці і хвилини відпочинку, в години радості і смутку, в офіційних стосунках з людьми і в родинному оточенні. Використання мемуарів, що відзначаються багатством змісту, різноманітністю форм, робить розповідь про письменника цікавою і переконливою.

Другий розділ дисертації має суто експериментальний характер.

Система експериментальних уроків по формуванню національної самосвідомості ґрунтувалася на таких організаційних формах, які створюють широкий простір для розвитку творчих сил і можливостей дітей, на активізації думки. Пізнання людиною дійсності, формування ставлення до неї відбувається в діяльності і при тому найуспішніше в діяльності, сповненій роздумів, пошуків.

Експериментальна робота по формуванню національної самосвідомості

ності учнів у процесі вивчення біографії письменників планувалася на основі результатів наукових досліджень з літературознавства, педагогіки, психології, методики викладання літератури, філософії та інших наук. При цьому враховувалися:

- завдання виховання учнів у національній школі;
- структура національної самосвідомості;
- можливості формування національної самосвідомості старшокласників на матеріалі біографій письменників;
- закономірності формування ціннісних орієнтацій;
- вікові особливості старшокласників;
- форми і методи вивчення в IX-XI класах життєпису митця;
- характер завдань, які сприяють виробленню ціннісного ставлення до літератури;
- системність як єдність мети, змісту, принципів, організаційних форм, методів, засобів впливу на учнів.

Спостереження за роботою вчителів дають підставу зробити висновки, що на уроках вивчення біографії письменників здебільшого використовуються методи і прийоми, розраховані в основному на запам'ятовування матеріалу; недостатня увага приділяється методам, які стимулюють почуття і переживання школярів. Тому експериментальні уроки вивчення біографії письменників будувалися на творчій активності учнів, що сприяло підвищенню інтересу до навчання, розвитку критичності суджень, вихованню вміння аргументовано вмотивовувати свої думки.

З метою перевірки ефективності запропонованої методики формування національної самосвідомості в учнів у процесі вивчення біографії письменників широко використовувалася система письмових робіт. Ці роботи можна поділити на три групи. Теми письмових творів /I група/ формулювалися так, що перед учнями ставилося завдання показати високий рівень національної самосвідомості письменника.

/"Він був справжнім сином України". "Героїчний подвиг В.Стуса в ім'я Батьківщини", "Найяскравіша сторінка біографії Лесі Українки"/; в інших випадках /II і III групи творів/ назви письмових робіт безпосередньо не вимагали від учня порушувати проблеми національної самосвідомості. Письмові роботи II групи також давалися на матеріалі біографії письменників /"Я відкриваю для себе І.Франка", "Що мене найбільше привабило у біографії М.Рильського"/.

Третя група творів - це рецензії на самостійно прочитані книги /Рецензія на твір М.Коцюбинського "Тіні забутих предків", Рецензія на твір І.Багряного "Тигролови", Рецензія на роман В.Барки "Жовтий князь"/.

Такі різновиди письмових робіт дозволяють простежити закономірності переносу знань, умінь і навичок учнів у нові навчальні ситуації, визначити міру сформованості певних світоглядних позицій школярів.

Кількісна характеристика рівнів сформованості в учнів світоглядних позицій визначалася за формулою:

$$H = \frac{C}{K},$$

де H - рівень сформованості цих позицій, C - сума одержаних балів, K - кількість показників. Одержаний результат від 1 до 0,6 вважався високим рівнем, від 0,5 до 0,3 - середнім, від 0,2 і нижче - низьким.

Формуючий експеримент показав, що цілеспрямоване виховання в учнів національної самосвідомості засобами біографії письменників утворює в них почуття національної гідності, посилює процес ідентифікації з нацією. Про це свідчать, насамперед, письмові твори учнів.

Для порівняння зіставимо дві таблиці. У першій з них показано рівні сформованості в учнів національних світоглядних позицій засо-

бами біографій письменників в експериментальних класах /таблиця № 3/, у другій – у класах, де спеціальної цілеспрямованої роботи по формуванню в учнів національної самосвідомості не проводилося /таблиця № 4/.

Таблиця № 3.

Класи	Всього учнів	Рівні сформованості національної самосвідомості		
		низький	середній	високий
IX	40	45%	48%	7%
X	35	48%	44%	8%
XI	47	48%	46%	6%

Таблиця № 4.

Класи	Всього учнів	Рівні сформованості національної самосвідомості		
		низький	середній	високий
IX	40	37%	59%	4%
X	35	34%	61%	5%
XI	47	48%	49%	3%

Хід і результати формуючого експерименту дозволяють зробити такі висновки:

Успіх формування національної самосвідомості учнів у процесі вивчення біографій письменників у старших класах залежить насамперед від змісту викладеного вчителем матеріалу, насиченого яскравими фактами світоглядного характеру.

У школі повинна реалізуватися на практиці цілісна система національних і загальнолюдських пріоритетів, високих соціальних почуттів. Адже інтеграційним показником національної свідомості і самосвідомості є система ціннісних орієнтацій суб'єкта щодо своєї національної спільноти та інших спільнот.

Життя, побудова української держави вимагають підвищення ефективності формування національної самосвідомості молоді. Під

кутом зору цієї проблеми повинні бути удосконалені і шкільні підручники з літератури, і програми, і посібники для вчителів.

Нові завдання формування людини - громадянина вимагають посилення взаємозв'язку у вивченні літератури з етнопедогогікою, культурологією, краєзнавством, а особливо з етносоціологією. Власне соціологія, а надто соціологія нації спроможна сьогодні дати не умоглядні абстрактні концепції, а об'єктивну інформацію про хід національних процесів, стан вирішення національних проблем, характер міжнаціональних стосунків в Україні.

Висока ефективність формування національної самосвідомості учнів забезпечується тоді, коли в роботі вчителя має місце органічний зв'язок між класними і позакласними заняттями, коли ці заняття будуються на діяльній основі.

Таким чином, необхідний широкий комплекс заходів, наукових підходів, здатних по-новому поглянути на педагогічний процес, завдання формування людини-громадянина.

Основний зміст дисертації відображено в таких публікаціях автора:

1. Формування національної самосвідомості засобами біографій письменників // Методика. Досвід. Пошук: Науково-методичний збірник. - Вип. I. - Ніжин, 1994. - С.65-67.

2. Мемуарна література про письменника як фактор формування національної самосвідомості // Матеріали міжвузівської наукової конференції "Викладання вузівського й шкільного курсів мови та літератури в умовах національного відродження України". - Ч. I. - К., 1992. - С.87-90.

3. Т.Г.Шевченко і Переяславщина // Тези доповідей і повідомлень міжвузівської науково-теоретичної конференції, присвяченої 145-річчю написання "Заповіту" та 150-річчю виходу "Кобзаря". - Переяслав-Хмельницький, 1990. - С.227-229.

4. Кіноча доля в творчості Т.Г.Шевченка/ / Українська мова і література в школі. - 1992. - № 3. - С.38-42.

NETAVROVANA U.M.

Formation of Pupil's National Self-Consciousness by Means of Study of Writers' Biographies in Secondary School (grades 9-11)

The thesis for Candidate's degree in Pedagogicals, Speciality 13.00.02 - Teaching Methods (Ukrainian Literature). The Institute of Pedagogics of the APS of Ukraine, 1994.

The methodical conception and the results of theoretical and experimental researches are to be defended. The regularities of formation of pupil's national self-consciousness during the writers' biographies learning are proved in this research. The suggested pedagogical technology improves the quality of literature learning in secondary school.

НЕТАВРОВАННАЯ У.М.

Формирование национального самосознания учащихся в процессе изучения биографии писателя в старших классах

Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 - методика преподавания украинской литературы, Институт педагогики АПН Украины, 1994.

Защита методическая концепция и результаты теоретико-экспериментального исследования. Обоснованы закономерности формирования национального самосознания учащихся в процессе изучения биографии писателя. Предложенная в диссертации методика способствует повышению качества преподавания литературы в средней школе.

Ключові слова: формування, національний, самосвідомість, менталітет, ідентифікація, функція, система.

Нетавр. -

Підписано до друку 9.12.1994р. Об. 1, 2. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Тир. 100. Фам. 339. Безплатно.
ДOD УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 31.562

AB 31.562